

De buurt bestaat niet

Onderzoeksresultaten uit *Church-in-the-Neighbourhood*
van Hans Riphagen (2021)

– door Ilonka Terlouw –

Foto: Tom Podmore (Unsplash)

Op 9 juni 2021 promoveerde Hans Riphagen op het thema ‘kerk in de buurt’. Op 27 mei 2021 stelde ik bij een online proef-verdediging de volgende vraag: ‘Afgelopen week verscheen de vacature voor de nieuw aan te stellen Programmaleider Lokaal Kerkzijn op de website van de Protestantse Kerk in Nederland (PKN). In het kader van “toekomstgericht kerkzijn” heeft de dienstenorganisatie een nieuw beleidskader ontwikkeld dat een beperkt aantal pijlers kent, waaronder de centrale pijler “Lokaal Kerkzijn”. U, geachte kandidaat, heeft volgende week een gesprek met de beleidsmakers van de PKN. Hoe zouden uw aanbevelingen voor de ontwikkeling van deze programmalijn luiden?’ De promovendus antwoordde: ‘Ik zou hen kritisch bevragen: *Lokaal kerkzijn*, wat bedoelt u daar precies mee?’ Wie bij lokale gemeenschapsvorming de geografische grenzen, ‘de buurt’, als vanzelfsprekend en veelbelovend startpunt neemt, zou namelijk weleens bedrogen kunnen uitkomen. De buurt, zo luidt de conclusie van het onderzoek van Riphagen, bestaat niet.

Bovenstaande terugblik maakt duidelijk hoe actueel en relevant Riphagens onderzoek is: *Church-in-the-Neighbourhood. A Spatio-Theological Ethnography of*

*Protestant Christian Place-making in the Suburban Context of Lunetten, Utrecht.*¹

De populariteit van het protestants-kerkelijke discours rondom ‘kerk-in-de-buurt’ vormde de aanleiding voor deze gedegen praktijkstudie. Zowel nationaal als internationaal is al enige tijd een kerkelijke focus op ‘de buurt’ of ‘kerk-zijn-in-je-wijk’ waarneembaar. Het is een focus waarvan veel heil wordt verwacht: kerkzijn, present zijn of geloven ‘in je buurt’ wordt gezien als de manier om de groeiende kloof tussen kerk en cultuur te overbruggen (18-20, uitgebreid in hoofdstuk 2). Maar is dit terecht? Aldus zou je de onderzoeksvraag van Riphagens studie kunnen lezen. In dit recensie-artikel zal ik de opzet van het onderzoek en enkele uitkomsten daarvan nader toelichten. Beleidsmakers van kerken in Nederland doen er goed aan kennis te nemen van deze inzichten en ze te verwerken in hun visie en strategie.

Onderzoeksvraag en opzet

In 2014 startte Riphagen een onderzoek naar protestants-christelijke aanwezigheid – beter gezegd: ‘place-making’ – in de Utrechtse wijk Lunetten met het doel een bijdrage te leveren aan het gesprek over het missionaire potentieel van het ‘kerk-in-de-buurt’-discours (hoofdstuk 1). Lunetten, de eerste naoorlogse wijk in Utrecht zonder fysiek kerkgebouw, vormt een boeiend decor voor een dergelijke casestudy. De onderzoeker bewandelt in zijn onderzoek twee hoofdsporen. Enerzijds brengt Riphagen de verschillende vormen van christelijke presentie in Lunetten door de jaren heen in beeld. Anderzijds bestudeert Riphagen de wijze waarop het ‘kerk-in-de-buurt’-discours gestalte krijgt in Lunetten. Om daar zicht op te krijgen gaat hij in gesprek met protestantse christenen in Lunetten bij wie het idee ‘kerk-in-de-buurt’ resoneert (30).

Het onderzoek is praktisch-theologisch van karakter. De onderzochte, empirische realiteit wordt benaderd als socio-theologisch fenomeen. De analytische lens van het onderzoek wordt gevormd door het concept ‘religious place-making’ (39). De ‘spatial turn’ in de jaren 1980 problematiseerde het denken over plaatsen, zoals een buurt, als topografische begrip. Uit de Nederlandse samenvatting: ‘Een plaats is niet slechts een neutraal, begrensd gebied, aanwijsbaar op de kaart *waarin* het sociale leven zicht afspeelt. [...] Eenvoudig kan worden gesteld dat we niet slechts in plaatsen leven, maar als mobiele wezens voortdurend bezig zijn plaatsen te scheppen, produceren, verbeelden, herinneren, waarnemen, bezitten, liefhebben’ (304).

De data werd verzameld met behulp van een mix van methodes. Riphagen bestudeerde (historische) documenten en archieven en deed gedurende vijf jaar veldwerk in Lunetten (waar hij woont). Dit veldwerk geeft het onderzoek zijn eigen, etnografische karakter. Riphagen nam deel aan zowel buurtnetwerken als kerkelijke activiteiten en interviewde twintig protestanten met een sterke betrokkenheid op de buurt. De geïnterviewden werd daarbij gevraagd om

¹ Proefschrift van Johannes Riphagen, VU Amsterdam, 2021. Alle verwijzingen in dit artikel betreffen verwijzingen naar pagina’s en hoofdstukken in deze dissertatie. Het proefschrift is (nog) niet uitgegeven. Een exemplaar kan besteld worden via hansriphagen@gmail.com.

'de buurt te laten zien'. Dit resulteerde in tien wandelingen door de wijk en nog eens acht getekende kaarten van de buurt. De presentatie van deze data (met name in hoofdstuk 5) geeft een heel eigen inkijk in hoe mensen 'de buurt' zien of ervaren.

De vanzelfsprekendheid voorbij

Het theoretisch kader wordt uitgewerkt in de hoofdstukken 2 en 3. Hoofdstuk 2 analyseert het 'kerk-in-de-buurt'-discours, hoofdstuk 3 biedt een theoretische conceptualisatie van de 'buurt'. Van meet af aan brengen deze hoofdstukken bewustwording op gang over de vele vanzelfsprekendheden en vooronderstellingen die meespelen bij 'kerk-in-de-buurt' zijn.

Met het begrip 'geloofsgeografieën' ('faith geographies') wordt in hoofdstuk 2 de relatie tussen geloofsgemeenschappen en plaatsen geëxpliciteerd. Welke theologische betekenis hecht een gemeenschap aan (een) plaats? Hoe is zij georganiseerd ten opzichte van (bepaalde) plaatsen? De 'Wijkgedachte', een stedenbouwkundig principe in de naoorlogse periode en door gevestigde kerken omarmd, staat bijvoorbeeld in scherp contrast met de geloofsgeografie van het regionaal georiënteerde evangelisch protestantisme van de jaren zeventig en tachtig. Rond de eeuwwisseling ontwikkelt zich de context-gedreven geloofsgeografie van de missionaire beweging. Zij focust op de buurt als de context bij uitstek om kerk-zijn dichtbij de mensen vorm te geven. Vooronderstelling daarbij is dat de gedeelde context van de buurt kansen biedt voor duurzame, contextuele vormen van gemeenschap waarbij geloof, gemeenschap en dagelijks leven in elkaar overlopen.

Precies deze vooronderstelling wordt door hoofdstuk 3 ter discussie gesteld: doet dit missionaire spreken over 'de buurt' wel recht aan de complexe werkelijkheid ervan? (99) 'De buurt' als topografisch afgebakend gebied, dat als vanzelfsprekend ingekleurd wordt met subjectieve elementen als nabijheid en identiteit ('mijn buurt'), is een begripsopvatting die niet volstaat om de complexe suburbane werkelijkheid te begrijpen, noch de sociale dynamieken die daarbij horen. Vanuit de 'spatial theory' vraagt Riphagen daarom aandacht voor de buurt als relationele ruimte (88), verbeelde ruimte (92) en als ruimte van handelen (96). Deze drie ruimtelijke perspectieven brengen de buurt in beeld als 'thick social reality [...] that is much more open, networked, plural, segmented, normative and contested' (106).

Desillusie en discrepantie

Hoofdstukken 4, 5 en 6 presenteren de onderzoeksresultaten. Hoofdstuk 4 zet in bij een beschrijving van de ontwikkeling en bouw van Lunetten. Wat volgt, zet aan het denken: het historische overzicht van kerkelijke betrokkenheid op en activiteiten in de wijk laat zien hoe moeilijk het is voor gevestigde kerken om 'voet in aarde' te krijgen op plaatsen zonder historische, kerkelijke presentie,

die traditiegetrouw zichtbaar is in een kerkgebouw. Ondanks professioneel aangestuurd kerkelijk opbouwwerk, waaronder een redelijk succesvol inloopcentrum, is van institutionele, kerkelijke presentie in Lunetten inmiddels geen sprake meer. Kleine geloofskringen (van o.a. studenten) overleven wel in deze wijk en doen het zelfs relatief goed. Zij vormen echter interne clusterings van leden binnen kerkelijke netwerken en zijn nauwelijks betrokken op de wijk zelf. Zij functioneren als context-onafhankelijke kerkelijke ruimte. Hoewel het afgelopen decennium explicietere context-gedreven initiatieven ontplooid werden, vaak met een interdenominiaal karakter, is ook de opbrengst van deze 'events' gering in het licht van duurzame christelijke gemeenschapsvorming.

De desillusie is haast voelbaar, wanneer de onderzoeker zijn eigen deelname aan een dergelijke poging tot gemeenschappelijke christelijke betrokkenheid op de buurt beschrijft. De alledaagse realiteit blijkt weerbarstig en staat ver af van het missionaire ideaal dat alle christenen in een buurt als de potentiële lokale gemeenschap ziet. Riphagen over de context-gedreven gebedsgroep 'Foolish Lunet', waarin hij participeerde:

That which united us in the 'Foolish Lunet' was a desire to practice our faith in Lunetten, yet what Lunetten is to us is quite different; even in our initiative, we live in different 'neighbourhood worlds', worlds consisting of the football club, the language café or the immediate neighbours. The only context [...] that we shared among some of us was the primary school in which the children met. [...] In the moments of sharing stories of Lunetten, it frequently happened that we did not have too much to share. It shows that in our busy lives, we live with the neighbourhood only to some extent. (143)

Ook op individueel niveau functioneert het discours rond 'kerk-in-de-buurt' niet onverdeeld hoopgevend, aldus laat hoofdstuk 5 zien. In het hoofdstuk wordt, met behulp van interviewfragmenten, een intrigerend beeld geschetst van wat 'christian place-making' concreet inhoudt. Riphagen beschrijft hoe individuele protestanten leven in en zich verhouden tot Lunetten en welke rol hun geloof daarin speelt. Wat maakt dat protestantse christenen zich thuis voelen in Lunetten? Wat voor soort burens zijn protestantse christenen eigenlijk? Het eerlijke antwoord is, dat dit afhangt van tal van factoren (biografie, levensfase, type woning, persoonlijke karaktertrekken), die deels niets met het geloof te maken hebben en deels buiten de eigen invloedssfeer liggen. De rol van het geloof ligt in de verantwoordelijkheid die protestantse christenen ervaren voor 'hun directe omgeving' of voor 'de mensen om hen heen'. Hierbij verwijst 'de directe omgving' echter niet per se naar 'de buurt' die het discours op het oog heeft. Het verwijst naar de plekken en de mensen waar men zich reeds mee verbonden weet: de geloofsgeografieën van protestantse gelovigen zijn 'geographies of belonging' die gekenmerkt worden door mobiliteit. Consequentie hiervan is, dat voor gelovigen die vanuit hun situatie weinig binding met

‘de buurt’ hebben, het ‘kerk-in-de-buurt’-discours vervreemdend werkt. Sommige evangelisch protestanten halen wel persoonlijke inspiratie uit dat discours. Zij pogen hun blik bewust naar buiten te richten en het geloof handen en voeten te geven in de alledaagse leefwereld. Ze zoeken bewust contact met hun burens, bidden voor hen of zetten zich in voor de straat. Maar ook dit positieve effect moet niet overschat moet.

In hoofdstuk 6 verschuift het accent van ‘place-making’ in Lunetten naar de manier waarop individuele protestantse gelovigen een missionaire identiteit construeren. Deze identiteitsconstructie wordt besproken in relatie tot drie verschillende missionaire discourses: oecumenisch, evangelisch en contextueel. Dit laatste missionaire discours vormt voor een aantal evangelisch protestantse gelovigen uit het onderzoek van Riphagen een welkome verbreding van wat ‘missionair’ is (versus: missie als evangelisatie). Vanuit de toe-eigening van het gedachtegoed van de *missio Dei* komen allerlei alledaagse praktijken in het teken van ‘missie’ te staan. In hun pogingen hier concreet invulling aan te geven ‘in de buurt’ waar zij wonen, komen zij echter regelmatig op gespannen voet te staan met de kerken waartoe ze behoren. Het einde van het missionaire vraagstuk is dus nog niet in zicht. Sterker nog, Riphagen concludeert: ‘De zoektocht naar een inspirerend en tegelijkertijd realistisch missionair verhaal, waarin ruimte is voor het gewone leven, is één van de grootste uitdagingen voor de missionaire praktijk van het evangelische Protestantisme’ (310).

Relevantie

Hoewel Riphagen met zijn onderzoek primair beoogt bij te dragen aan het missionaire gesprek in de kerk en de contextuele missiologie, reikt de relevantie ervan verder. Het openingsvoorbeeld maakt dat reeds duidelijk. In allerlei vraagstukken en op allerlei niveaus speelt ‘plaats’ immers een rol in kerkzijn in Nederland. De betekenis en functie ervan worden nog vaak als ‘vanzelfsprekend’ gezien (in een kerk die de vanzelfsprekendheid inmiddels toch voorbij zou moeten zijn).

Een voorbeeld: het ‘vanzelfsprekende’ protestants-kerkelijke uitgangspunt is dat gemeentepredikanten wonen waar zij predikant zijn. Het thema komt regelmatig op mijn pad. Ik ben predikant van de wijkgemeente Tollebeek (PKN), maar woon 67 kilometer verderop in Blaricum. Dat roept niet zelden verwondering op bij zowel kerkelijke insiders als outsiders. In het gesprek dat volgt, groeit meestal begrip voor de praktische overwegingen die meespelen in de keuze van woonplaats. Toch houdt mijn gesprekspartner vaak op inhoudelijke gronden vast aan zijn of haar pleidooi vóór het wonen in de ‘eigen’ gemeente. Het grote voordeel is immers dat de predikant op die manier ‘dezelfde werkelijkheid deelt’ met gemeenteleden. Over het delen van ‘dezelfde werkelijkheid’ – Is dat sociale werkelijkheid? Of een gedeeld, alledaags gemeenschapsleven? – enkel en alleen op grond van het wonen in dezelfde topografische gedefinieerde

plaats, heeft het proefschrift van Riphagen echter iets anders te melden. Voor de ontwikkeling van relevant en inhoudelijk verdedigbaar beleid zijn dergelijke inzichten voor de kerk onmisbaar.

Riphagens onderzoek is verder van belang vanwege het thematiseren van de discrepantie tussen het ideaal van duurzame christelijke gemeenschapsvorming in de buurt en de geloofsgeografieën van christenen die in die buurt wonen (H5). Het gaat hier om meer dan een discrepantie tussen ideaal en werkelijkheid: het gaat om de discrepantie tussen een theologisch gemotiveerd ideaal en ‘lived theology’. In dit onderzoek wordt christelijke ‘place-making’ in Lunetten beschouwd als vorm van geleefde missiologie, binnen de realiteit van Gods handen in de wereld (39, 305). Deze geleefde missiologie wordt gebruikt om het missionaire ideaal te bevragen. Het stelt vragen aan de haalbaarheid van het ideaal, maar het bevraagt óók het ideaal zelf. Is dit wel een bruikbare missionaire strategie? Betrokkenheid op de buurt blijkt immers niet maakbaar te zijn (bijv. 167). Wat betekent dit voor een ideaal die deze verbondenheid veronderstelt?

De academische aandacht voor ‘lived theology’ is relatief recent (zie ook 31vv). Over de waarde of status ervan zijn de meningen verdeeld. In kerkelijke vraagstukken legt de geleefde theologie het vaak af tegen de norm die gezet wordt door systematische en/of bijbels-exegetisch onderbouwde theologie. Waar visie, missie en strategie op de kerkelijke agenda staan, dient echter de theologie die opwelt uit het geleefde geloof, serieus genomen te worden. Ze is noodzakelijk om voldoende raakvlak tussen nagestreefde ideaal en geleefde werkelijkheid te waarborgen. Het discours rond ‘kerk-in-de-buurt’ faalt immers deels omdat het raakvlak mist met *de buurt* waar gelovigen hun leven vormgeven. Geleefde theologie vormt daarnaast een eigen stem die richtinggevend kan zijn voor kerkelijke visie en beleidsvorming. Wanneer de realiteit van Gods handelen in deze wereld het a priori van kerkelijke beleidsvorming vormt, vormt de geleefde theologie een waardevolle bron die inzicht biedt in de wijze waarop God in deze wereld werkzaam is, en mogelijk ook waar Hij, op dit moment en in deze context, naartoe beweegt.

Ik denk in dit verband, bijvoorbeeld, aan de ambtsvisie die momenteel hoog op de agenda van de generale synode van de PKN staat. Deze (deels nog te ontwikkelen) ambtsvisie moet het uitgangspunt vormen voor concrete besluitvorming aangaande de opleiding, aanstelling en beroepsprofielen van werkers in de kerk. De uitkomsten van het proefschrift van Riphagen die wijzen op de discrepantie tussen theologisch ideaal en geleefde theologie, dagen uit om de geleefde ambts-theologie van predikanten en kerkelijk werkers te betrekken in de ambtsvisie ontwikkeling. Dat is beslist geen sinecure, zoveel mag duidelijk zijn, maar wil deze ambtsvisie niet ‘over de hoofden’ van ambtsdragers heengaan, dan moet zij hun werkelijkheid raken. Daarbij zou het zomaar kunnen

dat juist de geleefde ambtstheologie serieuze aanknopingspunten biedt in antwoord op de lastige vraag naar visie voor het ambt en ambtsdragers, op dit moment, in deze tijd, in de protestantse kerk.

Dr. Ilonka Terlouw (ilonka_terlouw@hotmail.com) is praktisch theoloog en predikant in de Protestantse Gemeente Tollebeek. Haar interesse ligt bij de zoektocht naar God en geloof in het gewone leven en de wijze waarop in de evangelische beweging daarmee wordt omgegaan.

Recensies

A Burning in My Bones. The Authorized Biography of Eugene H. Peterson. Winn Collier, WaterBrook Colorado Springs 2021, 339 blz., € 28,99

Al bijna tien jaar geleden verschenen de memoires van Eugene Peterson onder de titel *The Pastor*. Een terugblik op een leven in dienstbaarheid aan God en de kerk. In 2018 overleed Peterson op 85-jarige leeftijd en nu is er een nieuwe terugblik op zijn leven, maar deze keer vanuit een buitenperspectief. Naast de gesprekken die schrijver Winn Collier kon voeren met Peterson en zijn vrouw Jan, kreeg hij toegang tot de persoonlijke dagboeken en correspondentie van zijn hoofdpersoon. Ik zeg hoofdpersoon, omdat Collier de gave heeft het verhaal zo te vertellen dat je erin meegezogen wordt als ware het een roman. En hoewel Peterson veelal een teruggetrokken bestaan leidde – zijn roem ervoer hij de meeste tijd als een last – is er juist in het verborgene van zijn leven een hoop goud op te delven. Collier kende Peterson persoonlijk en onderhield zelfs een vriendschappelijke relatie met hem, maar zijn boek is niet hagiografisch. Uiteraard zet hij Peterson's verdiensten op een voetstuk, maar voortdurend houdt hij oog voor de worstelingen en schaduwkanten die er ook waren. Die eerlijke portrettering maakte mij hongerig steeds verder te lezen, mee te leven, zelfs dusdanig dat ik aan het eind van het boek ervoer een kostbare reisgenoot in het leven met God te verliezen. Wat ik niet had verwacht, gebeurde: ik huilde om de pijnlijke laatste jaren en dood van Peterson.

Dit brengt me gelijk bij een belangrijk kenmerk van deze biografie. Het geeft een schets van de mens Eugene, maar veel minder een theologische waardering of weging van de theoloog Peterson. Dat heeft misschien ook wel alles te maken met de manier waarop Peterson theologiseerde. Dat was zoekend, bewegend en veranderend. Veel meer dan naar waarheid zocht hij naar waarachtigheid. Hij verkoos het gesprek boven de discussie, de eenheid boven de zuiverheid. Als Peterson's theologie getypeerd moet worden, kan dat wellicht het beste aan de hand van een regel uit zijn beroemd geworden bijbelvertaling *The Message*. Daar vertaalt hij Johannes 1:14 als volgt: 'The Word became flesh and blood, and moved into the neighborhood.' Dat was wat Peterson voor ogen had in zijn werk als pastor en theoloog: de God die dichtbij mensen komt. Die in hun buurt wil zijn, hen wil ontmoeten waar ze zijn. Kleinschalig, persoonlijk. Zo gaf Peterson zijn eigen leven dus ook vorm, o.a. door zich ruim dertig jaar te verbinden aan een kerk. Door jaren van zijn leven te wijden aan *The Message*. Door liever te luisteren naar zijn gemeenteleden dan hen van advies te dienen. Door uren door te brengen in gebed en het lezen van de Schrift (de Psalmen kende hij in het Hebreeuws uit zijn hoofd), maar ook tijd in zijn agenda vrij te maken voor het lezen van Dostojevski, te genieten van de natuur (zwemmen, wandelen, hardlopen, kanoën) en een leven lang elke dag een uur voor te lezen aan (of voorgelezen te worden door) zijn vrouw Jan. Deze diepgang en vertra-